

Л. Д. ЗАГВОЙСЬКА¹

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОСЛУГ ЕКОСИСТЕМ У СУЧАСНОМУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У сучасному еколого-економічному дискурсі поняття послуг екосистем займає чільне місце і, разом із тим, гостро дискутується. У роботі теоретично обґрунтовано необхідність і коректність введення цього поняття в еколого-економічну парадигму. Результати мета-аналізу напрацювань із проблем економіки екосистем, виконаного на базі широкого бібліографічного пошуку, представлено у вигляді вербального опису і когнітивної карти концептуалізації поняття «екосистемні послуги». Проаналізовано відмінності у підходах до трактування функцій і послуг екосистем у контексті дослідження та інтегрування цих послуг у процеси прийняття рішень. Проаналізовано зміст понять «довкільні послуги» та «екологічні послуги», які подекуди трактують як синоніми до поняття «екосистемні послуги», та обґрунтовано некоректність такого трактування.

Ключові слова: послуги, послуги екосистем, екологічні і довкільні послуги.

Актуальність дослідження. За чотири десятиліття поняття «послуги екосистем» (*ecosystem services*) пройшло шлях від виявлення сутності до пріоритету суспільного розвитку. Перші спроби ідентифікації послуг показали фундаментальну залежність людства від них. Перші оцінки вартості цих послуг дали мінімальну оцінку в сумі \$16-54 трлн щороку (у середньому \$33 трлн) [27], тоді як ВВП світової економіки становив лише \$18 трлн. До того ж, експерти наголошували на тому, що це занижена оцінка і вона неодмінно буде зростати з огляду на поглиблення розуміння природи цих послуг і їхньої динаміки, що насправді відбувається сьогодні. Отримані результати беззастережно показали обмеженість мейнстріму економічної теорії та

¹ ЗАГВОЙСЬКА Людмила Дмитрівна – член-кореспондент Лісівничої академії наук України, кандидат економічних наук, доцент, Національний лісотехнічний університет України. м. Львів, Україна. Тел.: +38-050-371-44-29. E-mail: zahvoyska@ukr.net

неадекватність інституту ринку, коли йдеться про врахування вартості природного капіталу.

Фундаментальну залежність людства від цих послуг та їх стан і динаміку системно проаналізовано у звіті “*Millennium Ecosystem Assessment*” (MEA) [36], підготованому під егідою ООН кількатисячним науковим колективом. Ця робота сьогодні активно продовжується у рамках проекту “*The Economics of Ecosystem Services*” (TEEB) [40] як на міжнародному, так і на національному рівнях, оскільки формування адекватної екологічної політики та відповідальної економічної діяльності потребує глибокого розуміння та інтегрування екосистемного підходу в інститути та інструменти природокористування, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Погіршення якості екосистем і втрату їхніх послуг сьогодні розглядають як одну з найбільших загроз для суспільства і бізнесу [33]. Тож економічна теорія і суспільна практика не можуть ігнорувати цей феномен і мають розробити адекватні концепції та робастні підходи для розширення предметного простору економічної науки і врахування вартості природного капіталу у проблематиці економічної діяльності.

Мета дослідження: проаналізувати сучасні підходи до ідентифікації сутності поняття «послуги екосистем» і логіку його розвитку для коректного порівняння отриманих результатів, визначення вартості цих послуг та її адекватного врахування у процесах природокористування.

Методи дослідження: аналіз і синтез напрацювань світової економічної думки з питань послуг екологічних систем, а також когнітивне картування досліджуваного поняття. Інформаційною базою дослідження слугували ресурси Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і мережі *Science Direct*.

Результати досліджень екосистемного дискурсу стосуються таких питань, як теоретичне обґрунтування поняття послуг екосистем, лінгвістичні аспекти дискусії щодо коректності аналізованого поняття, ідентифікація сутності понять функції та послуги екосистем, екологічні та довкільні послуги, що буде відображено у відповідних розділах статті.

1. Теоретичне обґрунтування поняття «послуги екосистем»

Сьогодні точиться чимало дискусій довкола коректності використання економічної категорії «послуги» у контексті екосистемного дискурсу та обґрунтованості терміна «екосистемні послуги». Тому почнемо зі з'ясування сутності категорії «послуги», яка є базовим поняттям цього дослідження.

У різних дослідницьких парадигмах поняття «послуги» набуває помітних особливостей. В економічній теорії послугу трактують таким чином:

- *“особлива споживна вартість процесу праці, виражена в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу й суспільства. Особливістю послуги як товару (порівняно зі звичайним товаром – втіленим у речі, – з матеріальними благами) є те, що вона корисна не як річ, а як діяльність. Тому споживання послуги збігається з процесом її створення, з діяльністю. Крім предметів споживання у вигляді товарів, існують предмети споживання у вигляді послуг, які неможливо транспортувати, зберігати, накопичувати”* [7, с. 138];
- *“захід або вигода, які одна сторона може запропонувати іншій, і які в основному невідчутні та не приводять до володіння чимось. Виробництво послуг може бути, а може і не бути пов'язане з товаром у його матеріальній формі”* [13, с. 600];
- *“корисний результат діяльності підприємств, виробництво і споживання якого здійснюється одночасно (послуги транспорту, зв'язку)”* [17; с. 34];
- *“вид економічної діяльності, що створює цінність і забезпечує певні переваги для споживачів у конкретному місці й у конкретний час у результаті відчутних або невідчутних дій, спрямованих на одержання послуги чи майна”* [14; с. 34].

Як бачимо з наведених визначень, частина дослідників наголошує на результаті процесу, його ефекті, тому послугу трактують як вигоду, результат, нову якість споживача послуги або умови його діяльності. Інші дослідники звертають увагу на діяльнісний аспект категорії.

Зазначимо, що в постіндустріальному суспільстві сфера послуг розвивається значно швидше, ніж сфера виробництва, тому стрімко поширюються нові види послуг (напр. інженерно-консалтингові, інформаційні, інтерактивні, знання ємкі тощо), що ускладнює їх трактування та уніфікацію. Тому виявлення класифікаційних ознак, за якими можна розрізнити товар і послугу, теж не позбавлене дискусійності. Критичний огляд таких ознак, як

неможливість зберігання і транспортування послуги, її нематеріальність, адресність, неоднорідність або мінливість якості, відсутність посередників, нерозривність процесів виробництва та споживання послуги, які пропонують М. Виноградова і З. Паніна, А. Коротков, Л. Соловйова, В. Шкардун та ін., проводить Я. Остафійчук (2011), на підставі чого він робить висновок про помітне послаблення “усталеності” наведених ознак [15].

Аналізуючи у цьому контексті сутність понять «товар» і «послуга», деякі економісти зазначають, що в інформаційному суспільстві зрідка можна знайти організацію чи підприємство, які надають товар або послугу в чистому (класичному) вигляді. Тому погоджуємося з дослідниками, які вважають більш коректним не розмежування і протиставлення, а зближення аналізованих категорій і дослідження *континууму* “класичний матеріальний товар – класична нематеріальна послуга” з безліччю варіантів поєднання властивостей, притаманних обома категоріям [4, 7, 13, 15, 28].

Враховуючи багатогранність досліджуваного феномену і складність його уніфікації, ми пропонуємо трактувати економічну категорію «послуги» як специфічний товар, який пропонується і, як правило, споживається безпосередньо в процесі розгортання певної діяльності виробника (пропонента) послуги (окремої людини або системи різної природи: технічної, соціальної, екологічної чи еколого-економічної) і виявляється в зміні самого споживача послуги чи умов його життєдіяльності.

У дослідницькій парадигмі екологічної економіки послуга є не лише результатом праці людини, але й результатом функціонування (діяльності) екологічних систем. А це вносить суттєві корективи у визначення поняття послуг, оскільки згадані вище визначення торкалися саме економічної діяльності. Розглядаючи послугу як особливий товар, споживна вартість якого виявляється через певну діяльність або через її вплив на споживача послуги, економісти-екологи розширюють рамки цього суспільного феномену та урізноманітнюють його форми, створюючи підґрунтя для ідентифікації послуг, виробником яких є не суб’єкт господарювання, а елемент природного капіталу

– екосистема, неодмінною складовою частиною якої є людина та її довкілля. Результатом продукування /споживання екосистемної послуги є зміни в добробуті людини.

Безумовно, введення до понятійного апарату економічної теорії категорії «послуги екосистем» означає, що екосистеми, як елемент природного капіталу з органічно інтегрованою до них людиною, не вписуються в усталені пізнавальні моделі технократичної (класичної і неокласичної) науки, у наукові дослідження «об'єкт-суб'єктних» відносин. Адже екосистеми та їхні послуги не можна розглядати як традиційний об'єкт економічних відносин, оскільки людина – суб'єкт економічних відносин, а водночас *«маніпулятор і мешканець екосистем»* [37] є невід'ємним соціокультурним елементом екологічних систем – об'єкта цих відносин, що усуває постулат «позаперебування», руйнує протиставлення об'єкта і суб'єкта, виявляє їхню динамічну взаємодію і коеволюцію [16, 21, 9, 11].

У контексті зміни наукової парадигми очевидною і необхідною є зміна економічної парадигми, розширення предметного простору економічної теорії для врахування цінності природного і суспільного капіталу, що, зрештою, відображається у формуванні парадигм екологічної та інституційної економік.

2. Лінгвістичні аспекти екосистемного дискурсу

Ще один важливий аспект дискусії щодо коректності концептуалізації послуг екосистем – лінгвістичний. У сучасній україномовній науковій літературі використовують два терміни: «екосистемні послуги» або «послуги екосистем», що зустрічаємо також в англо- чи в російськомовній літературі. Зокрема, термін «послуги екосистем» використовують у своїх працях А.Т. Башта, Л.О. Богінська, Ю. Губені, Л.Д. Загвойська, А.М. Зелінська, Ю. Канарський, Т.Я. Кулешник, Л.І. Максимів, Л.Ц. Масловська, М. Сватош, І.П. Соловій, О.Г. Часковський та ін. Термін «екосистемні послуги» вживають С.В. Арестов, С.М. Бобильов, Н.І. Дучинська, В.М. Захаров, М.Н. Лук'янчиков, Є.В. Мішенін, Г.А. Моткін, Н.В. Олійник, А.О. Осаул, Р.А. Перелет, І.М. Потравний, Б.О. Сидорук та ін. З огляду на семантичне наповнення і

чіткість трактування терміна ми віддаємо перевагу поняттю «послуги екосистем», оскільки він однозначно вказує саме на походження цих послуг: послуги, які нам надають екосистеми.

У терміні «екосистемні послуги» прикметник «екосистемні» може вказувати не лише на походження послуг, але й на інші ознаки, наприклад, на призначення чи причетність. Т. Бебешко [1], а за ним М. Бублик і Б. Комарницький [3] вводять термін «послуги екосистем», наголошуючи на тому факті, що людина водночас є споживачем послуг екосистем і водночас є виробником послуг для них (напр. політичних, агроекологічних чи виробничо-господарських заходів). У такому контексті термін «екосистемні послуги» можна використати в обох значеннях з однаковою мірою невизначеності, яку ми прагнемо оминати в теоретичних дослідженнях і практичній діяльності.

Оскільки на етапі становлення економіки екосистемних послуг та її понятійного апарату дуже важливим є визнання того факту, що екосистеми продукують блага і надають послуги для біоти, зокрема і для людини, ми вживатимемо термін «послуги екосистем», наголошуючи на походженні цих послуг і не заперечуючи при цьому коректності терміна «екосистемні послуги».

Саме таке синонімічне трактування обох термінів ми бачимо в Рекомендаціях Європейської економічної комісії ООН щодо плати за послуги екосистем, у звітах ЕЭК ООН і *TEEB*, а також у працях О.В. Врублевської та І.М. Яремчук, Н.В. Дегтярь, О.А. Котко, С.Ф. Слесаренко, І.М. Сотник і Т.В. Могиленець, R. Costanza, P. Kumar та ін. [5, 6, 8, 10, 12, 18, 20, 27, 34, 41].

3. Генезис поняття «послуги екосистем»

Поняття «екосистемні послуги» (*ecosystem services*) вперше вжив британський учений *E.F. Schumacher* у праці «*Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*» (1973). Досліджуючи глибоку взаємозалежність людини і довкілля, він вводить термін «екосистемні (або екологічні, або довкільні, або природні) послуги» [39].

Майже водночас із ним акад. Ю.Ю. Туниця, досліджуючи фундаментальну роль лісових ресурсів і проблеми їх охорони, відтворення і

використання, у праці «Экономические проблемы комплексного использования и охраны лесных ресурсов» (1976) вживає термін «послуги» як синонім поняття «потенційні продукти (суспільно корисні блага)» лісу [22].

Опис поняття вперше дали Пауль та Анна Ерліхи (1981), які трактували послуги як функції екосистем, якими послуговується суспільство [30]. Проте зазначимо, що на цьому етапі поняття послуг екосистем використовували здебільшого у пізнавальних цілях для демонстрування впливу втрати біорізноманіття на функції екосистем, а відтак на добробут людини.

У сучасному міждисциплінарному екосистемному дискурсі і сьогодні точаться тривалі і прискіпливі дискусії щодо сутності таких понять, як функції, послуги і вигоди екологічних систем, що відображено в табл.

Таблиця

Трактування понять «функції екосистем» і «екосистемні послуги»

Автор, джерело	Функція екосистеми, екологічна функція	Послуга екосистеми
1	2	3
P. Ehrlich, A. Ehrlich, 1981	Сукупність процесів ² , які відбуваються в екосистемах	Екосистемні функції , якими послуговується суспільство
G. Daily, et al., 1997, с. 3	-	Умови і процеси , завдяки яким природні екосистеми і види, які їх утворюють, підтримують і забезпечують життя людей
R. Costanza et al., 1997, с. 253-254	Оселища , біологічні чи системні властивості або процеси в екосистемах	Екосистемні товари (напр. їжа) та послуги (напр. асиміляція відходів) представляють вигоди, які людська популяція отримує, прямо або опосередковано, від функцій екосистем
R. de Groot et al., 2002, с. 394-395	Здатність природних процесів і компонент продукувати блага і послуги, які задовольняють потреби людини, прямо чи опосередковано	Якщо застосувати людські цінності, то екосистемні блага та послуги – це реконцептуалізація спостережених екосистемних функцій
MEA, 2005, с. V	-	Вигоди, які люди отримують від екосистем . Людина як біологічний вид, незважаючи на свою здатність пом'якшувати наслідки несприятливих змін довкілля, фундаментально залежить від потоку екосистемних послуг

² Тут і далі в таблиці виділення тексту зроблені автором (Загвойська Л.Д.)

1	2	3
<i>K. Wallace, 2007, с. 237; 244</i>	Синонім до терміна « екосистемні процеси », що означає комплексні взаємодії (події, реакції чи дії) між біотичними чи абіотичними елементами екосистем	Вигоди від природних і культурних елементів екосистем, результати, отримані завдяки екосистемному менеджменту
<i>J. Boyd and S. Banzhaf, 2007, с. 619</i>	—	Готові послуги – екологічні компоненти , які прямо споживають або використовують для покращення людського благополуччя. Послуги і вигоди не ідентичні
<i>B. Fisher et al., 2009, с. 645-646</i>	Процеси в екосистемах, які досліджують безвідносно до того, чи отримує від них вигоду людина	Аспекти екосистем (екологічний феномен), використані (активно чи пасивно) для забезпечення добробуту людини. Розрізняє послуги (готові і проміжкові) і вигоди
<i>R. Haines-Young, M. Potschin, 2009, с. 81</i>	Здатність або потенціал екосистеми надавати послуги, зумовлений її структурними властивостями або процесами, які вона підтримує	Вклад у добробут людини, який роблять біотичні й абіотичні компоненти екосистем спільно і безпосередньо; «кінцевий продукт» природи. Функції перетворюються на послуги, коли існує бенефіціар
<i>TEEB, 2010</i>	Частина взаємодії структури і процесів, які забезпечують здатність екосистеми надавати товари і послуги (с. 247)	Прямий або побічний вклад екосистем у добробут людей. Синонім поняття «послуги і блага екосистем» (с. 248)
Загвойська Л.	Вияв емерджентності екосистеми, матеріальні, енергетичні та інформаційні процеси, які відбуваються в ній, і зумовлені її складом, структурою та динамікою (просторовою і часовою)	Економічна категорія, прийнята для позначення вкладу екосистем у добробут людини . Реконцептуалізація, позначення корисностей, які людина і біота отримують від екосистем

Джерело. Складав автор на основі праць [25, 27- 32, 36, 40, 42].

Функції екосистем досліджують природничі науки. Функцію екосистеми трактують як взаємодію її структури і процесів, необхідних для забезпечення певної послуги [40]. Самі ж природні процеси (фізичні, хімічні, біологічні, матеріальні чи інформаційні) є результатом складних взаємозв'язків біотичної (живої) та абіотичної (хімічної та фізичної) складових екосистем, реалізованих через універсальні властивості матерії, енергії та інформації.

Хоча термін «функції екосистем» має широке застосування, *R. de Groot* (2002) слушно зауважує, що термін має антропоцентричну природу, оскільки функції передують меті. Коректнішим є термін «функціонування екосистем».

Відомо, що властивості екологічних систем змінюються в різних точках ландшафту. Так само вони не є статичними в часі, адже екосистеми

функціонують, вони підвладні циркадним, сезонним і життєвим циклам. Тому просторова гетерогенність, часовий і соціальний контексти визначають якість і характер функціонування екосистем. Розглядаючи термін «функціонування екосистеми», вважаємо за необхідне наголосити на тому, що воно є виявом емерджентної природи систем, а не результатом механічного поєднання її елементів. Для наголошення на цій важливій особливості екосистем уже на початку дослідження – формулюванні понятійно-категоріального апарату – ми пропонуємо таке визначення: *функціонування екосистеми – це вияв її емерджентної природи, матеріальні, енергетичні та інформаційні процеси, які відбуваються в екосистемі, і зумовлені її складом, структурою і динамікою (просторовою, часовою, соціальною).* На нашу думку, запропоноване трактування розкриває сутність аналізованого поняття, його природу та визначальні чинники формування властивостей екосистем.

Функціонування екосистем є предметом дослідження природничих наук, зокрема біології, екології, лісівництва, агрономії та ін. Предметом дослідження економічної науки є алокація обмежених ресурсів для задоволення потреб суспільства шляхом виробництва товарів і надання послуг. Тому в еколого-економічному дискурсі, як слушно зазначає *R. de Groot* [29], поняття функції екологічних систем переосмислюється і реконцептуалізується в економічні категорії благ, корисностей, вигід, товарів і послуг, оскільки ці поняття мають антропоцентричну природу, передбачають існування *економічного агента*, який оцінює і забезпечує відображення екологічних структур і процесів у поняттях, які базуються на оцінках і цінностях, проекцію біогеохімічних та інформаційних процесів на площину економічних категорій і відносин (табл. 1).

Найбільш поширеним сьогодні є трактування послуг екосистем, запропоноване у звіті *MEA* (2005): **«це вигоди, які люди отримують від екосистем»** [36]. Однак таке просте визначення критикують у літературі з питань економічної ідентифікації цих послуг, оскільки воно не дає змоги їх однозначно ідентифікувати, відтак оцінити кількісно і в грошовому еквіваленті, без чого неможливі дослідження і менеджмент.

Дискусійності додає ще й та обставина, що вигоди споживання послуг екосистем і самі послуги не завжди збігаються, на чому наголошують *J. Boyd i S. Banzhaf* (2007). Скажімо, така послуга екосистеми, як очищення води, трансформується у вигоди від споживання якісної питної води, рибальства, відпочинку в лісі, спілкування і навіть певної соціальної ідентичності (культурні традиції) [25]. Вигід чимало, а послуга лише одна.

Ще один дискусійний аспект: для отримання певної вигоди, наприклад вигід відпочинку, необхідна низка екосистемних послуг, доповнених рукотворним (фізичним) капіталом. Виникнення функції, надання послуги та отримання вигід від неї може не збігатися у просторі і часі. Так, у попередньому прикладі вода очищується певним водозбором, а споживається, здебільшого, за його межами, риболовля може відбуватися нижче за течією. Відповідні часові лаги теж очевидні. Ця проблема в оцінюванні економічної вартості послуг, а відтак їх концептуалізації, отримала назву «подвійного врахування» (*double counting*) вартості одних і тих же послуг у різних вигодах.

B. Fisher i K. Turner (2008; 2009) трактують екосистемні послуги як аспекти екосистем (екологічний феномен), використані (активно чи пасивно, прямо чи побічно) для забезпечення добробуту людини [31]. Функції або процеси стають послугами тоді, коли люди отримують вигоду від них. Щоб уникнути подвійного рахунку, оцінюючи економічну вартість послуг, потрібно оцінювати лише те, що безпосередньо споживається бенефіціаром, оскільки вартість усіх інших процесів чи елементів структури неявним чином уже врахована в оцінці. Для чіткості оцінювання *B. Fisher i K. Turner*, розвиваючи пропозицію *J. Boyd i S. Banzhaf* (2007), запропонували розрізняти **проміжні послуги** (регулятивні і біохімічні процеси та ін.), **готові послуги** (забезпечення чистою водою, захист від шторму, постійний річковий стік і т.ін.), які породжуються комплексною взаємодією проміжних послуг, і **вигоди**, зміст яких визначає цей поділ послуг (*intermediate services, final services and benefits*).

Трактування послуг як екологічного феномена також пропонують С.М. Бобильов і В.М. Захаров (2009), наводячи два визначення екосистемних

послуг: у широкому розумінні – це матеріальні, енергетичні та інформаційні потоки, породжені запасами природного капіталу, які, в поєднанні з фізичним капіталом (будівлі, обладнання, споруди) та людським капіталом забезпечують добробут людства [2, с. 9]. У вузькому розумінні вони трактують послуги як «**функції** екосистем, які забезпечують економічні вигоди для споживачів цих послуг, що базуються на забезпеченні природою різного роду регулятивних функцій». Проте автори одразу ж застерігають, що таке трактування робить послуги екосистем інтегрованими до процесів прийняття рішень щодо комплексного менеджменту екосистем, обмежуючи при цьому спектр екосистемних послуг економічно релевантними послугами.

Усуваючи описані труднощі методологічного та операційного характеру, зумовлені використанням поняття «вигід», у звітах *TEEB* (2010) та *R.H.Haines-Young, M.B. Potschin* (2009; 2012) запропонували трактувати послуги екосистем як **вклад у добробут людини** [32, 40].

Ще один дебатований аспект концептуалізації послуг екосистем – **відмінності між благами і послугами**. Хоча тривалий час поняття «послуги і блага екосистем» розглядали як синонім екосистемних послуг (табл.), проте окремі дослідники, як *Binning et al.* (2002) і *Brown et al.* (2007), наголошували на необхідності диференціації цих понять для потреб екосистемного менеджменту, обліку та економічного оцінювання [24, 26].

Широкі консультації щодо формування спільної міжнародної класифікації послуг екосистем (*Common International Classification of Ecosystem Services, CICES*), розпочаті у 2010 р. у співпраці з Департаментом Статистики ООН та Європейською агенцією довкілля для забезпечення прозорості інформаційного обміну щодо послуг екосистем та їх інтегрування в системи обліку, а також практична робота щодо Національної оцінки екосистем Великобританії посилили необхідність розмежування благ і послуг екосистем [41]. *G.M. Mace та I. Bateman* (2011), *I. Bateman et al.* (2012) переконують у потребі трактування благ як «*скороченого позначення для всіх «хороших речей», чия присутність приносить добробут, а відсутність погіршує його*» [23].

У звітах з формування *CICES* (2012) [32], які вважають третім знаковим міжнародним напрацюванням після *MEA* (2005) і *TEEB* (2010), для потреб розроблення стандартів довкільного обліку **готові екосистемні послуги** (*final ecosystem services*) розглядають як «**вклад** (*contribution*), який екосистеми роблять у добробут людини. Це готові послуги в тому розумінні, що вони є виходами екосистем (природних, напівприродних чи сильно модифікованих), які прямо впливають на добробут людини. Їхня фундаментальна властивість полягає в тому, що вони зберігають зв'язок із екосистемними функціями, процесами і структурами, які лежать в їхній основі і породжують їх. **Вигодами** є речі, які люди створюють або вилучають із готових екосистемних послуг. Ці готові виходи екосистем, перетворені у блага або у відчуття, функціонально не пов'язані з системами, з яких вони були отримані» [32].

Найвідоміша на сьогодні національна оцінка екосистем – *UK NEA* (2011) також зазначає, що «готові екосистемні послуги – це екосистемні блага (*goods from ecosystems*), котрі безпосередньо передують товарам, які цінують люди» [41]. Повна вартість визначається не лише екосистемами, але й відповідними вкладеннями інших видів капіталу.

Дослідження програми ЄС «*Mapping and Assessment of Ecosystems and Their Services*» щодо практичного використання класифікацій *MEA*, *TEEB* і *CICES* засвідчило, що зазвичай стейкхолдери ідентифікують значно ширший перелік послуг, ніж пропонують згадані класифікації [35]. Можливо, це є доказом неідентичності вигід і послуг і виявом некоректної підміни понять.

Як бачимо, формування міждисциплінарної екосистемної парадигми має свої труднощі. Існує декілька підходів до трактування сутності екосистемних послуг: екологічний феномен, вигоди чи вклад у добробут (рис.). Подальші дослідження покажуть, чи вдасться досягнути спільного понятійного апарату, чи суспільні і природничі науки використовуватимуть різні дефініції, а контексти досліджень визначатимуть особливості термінології.

4. Екосистемні vs. довкільні vs. екологічні послуги

Крім поняття «послуги екосистем» чи «екосистемні послуги», у сучасному еколого-економічному дискурсі зрідка використовують ще поняття «довкільні послуги» та «екологічні послуги» (*ecological services*). Розглянемо сутність цих понять.

Термін “довкільні послуги” (*environmental services*) було вжито у праці вчених Массачусетського університету “*Study of Critical Environmental Problems*” (1970), в якій запропоновано і перший перелік цих послуг [38]. Проте у сучасних дослідженнях довкільними послугами прийнято вважати вигоди або вклад екосистем у добробут людини, у виникненні якого не обов’язково задіяні живі організми [40]. Скажімо, прикладом довкільної послуги може бути енергія вітру чи сонця. Як і екосистемні послуги, довкільні послуги є «готовим продуктом», який безпосередньо споживає людина. Однак абіотичні продукти не розглядають як екосистемні послуги, бо в них немає фундаментальної залежності від процесів життєдіяльності [32]. Їх розглядають окремо як складову природного капіталу .

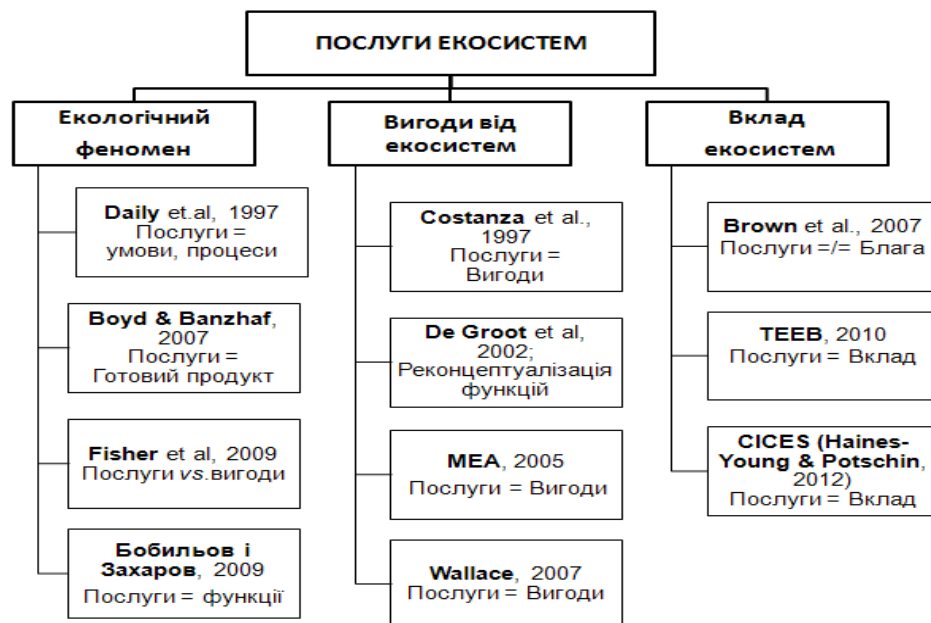


Рис. Когнітивна карта концептуалізації поняття «екосистемні послуги»

В україномовній науковій літературі цей термін не набув широкого вжитку, оскільки сам термін «довкілля» (вочевидь, через широке використання відповідних «мовних калюк» до термінів «*среда*» в російській, «*środowisko*» у польській і «*seredovische*» у чеській мовах), має обмежене застосування.

Термін «**екологічні послуги**» вживають значно частіше, проте його тлумачення не є однозначним. У вітчизняній науковій літературі термін «екологічні послуги» має два трактування: (1) вид діяльності (підприємницької, громадської чи законодавчо-нормативної), яка спрямована на виявлення, оцінку та запобігання негативним впливам на здоров'я людини чи якість довкілля і (2) власне послуги екосистем, що відповідає терміну екосистемні послуги. Проте у трактуванні екологічних послуг як виду діяльності, послуг, виробником яких є фізична чи юридична особа у відповідь на письмове звернення, термін «екологічні послуги» набув ширшого застосування, тоді як у значенні «послуги екосистем» його вживання обмежене і недоцільне.

Висновки. Упродовж порівняно невеликого проміжку часу послуги екосистем пройшли шлях від концептуалізації до пріоритету суспільного дискурсу. Мета-аналіз, проведений на базі широкого бібліографічного пошуку, засвідчив, що сьогодні існує низка підходів до трактування сутності послуг екосистем та їх класифікації, з яких найбільш поширеними є три: *MEA*, *TEEB* і *CICES*.

Підхід *MEA* (2005) трактує послуги як вигоди, які люди отримують від екосистем. Вказуючи різницю між послугами і вигодами, не враховану в підході *MEA*, а також долаючи проблему «подвійного рахунку», підхід *TEEB* (2010) визначає послуги як прямий або побічний вклад екосистем у добробут людей. Згідно з *CICES* (2012), послуги екосистем – це вклад, який екосистеми роблять у добробут людини. Це готові послуги в тому розумінні, що вони є виходами екосистем, які прямо впливають на добробут. Між послугами і вигодами немає однозначної відповідності, одна послуга генерує декілька вигід, а для отримання певної вигоди зазвичай необхідно декілька послуг. Вигоди можуть не збігатися з послугами у просторі і часі.

Дискусія щодо уточнення сутності концепції послуг екосистем і вигід може здатися надто академічною, однак чіткі дефініції структури, процесів, послуг і вигід необхідні для коректного обміну інформацією та формування обґрунтованих рішень у царині економіки природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Бебешко Т.** О теории экологического баланса / Т. Бебешко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mama-86.org.ua/>
2. **Бобылев С.Н.** Экосистемные услуги и экономика / С.Н.Бобылев, В.М. Захаров. – М.: ООО "Типография ЛЕВКО", Ин-т устойчивого развития / Центр экологической политики России, 2009. – 72 с.
3. **Бублик М.І.** Ринок техногенної небезпеки: удосконалення концепції екологічного маркетингу / М.І. Бублик, Б.М. Комарницький // Вісник ХНУ. – 2010. – № 5. – С. 57-60.
4. **Ворачек Х.** О состоянии „теории маркетинга услуг” / Х. Ворачек // Проблемы теории и практики управления. – 2002. – № 1. – С. 99-103.
5. **Врублевська О.В.** Дослідження економічної цінності лісових активів Бродівського району / О.В. Врублевська, І.М. Яремчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.5. – С. 22-29.
6. **Дегтярь Н.В.** Сучасні методи економічної оцінки екосистемних послуг / Н.В. Дегтярь // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=959>.
7. **Економічний** енциклопедичний словник: У 2 т. / С.В. Мочерний (ред.), О.А.Устенко, С.І. Юрій. – Т. 2. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
8. **ЕЭК ООН.** Рекомендации, касающиеся платы за услуги экосистем в контексте комплексного управления водными ресурсами, ООН, 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unece.org/>
9. **Загвойська Л.Д.** Філософсько-економічний дискурс проблеми «Людина-Природа» / Л.Д. Загвойська // Сталий розвиток та екологічна безпека: теорія, методологія, практика. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2011. – С. 12-41.

10. Загвойська Л.Д. Уподобання львів'ян щодо послуг лісових екосистем / Л.Д. Загвойська, Т.Б. Бас // Науковий вісник НЛТУУ. – 2007. – Вип. 17.7. – С. 96-104.

11. Загвойська Л. Пріоритетні напрями наукових досліджень екологічної економіки / Л. Загвойська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 136-143.

12. Котко А.А. Включение экосистемной продукции и услуг в систему экономических взаимоотношений // BioDat. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.biodat.ru>

13. Котлер Ф. Основы маркетинга / Котлер Ф. – М.: Ростинтэр, 1996. – 704 с.

14. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технологии, стратегии / Лавлок К. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 1008 с.

15. Остафійчук Я.В. Питання актуалізації наукових засад розвитку сфери послуг / Я.В. Остафійчук // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка".
Доступно 3:
<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=851>.

16. Рубанець О.М. Парадигмальні зміни в постнекласичній науці / О. Рубанець // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2006. – № 53. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filisof.com.ua/Jornel/M_53/Rubanez.htm.

17. Синякевич І.М. Економіка галузей лісового комплексу: Підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / І.М. Синякевич. – Львів : Світ, 1996. – 184 с.

18. Слесаренок С.Ф. Еколого-економічна оцінка потенціалу екосистемних послуг прибережних водно-болотних угідь північного Причорномор'я / С.Ф. Слесаренок // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.1. – С. 222-229.

19. Соловій І.П. Трактуювання ключових термінів концепції послуг екосистем з огляду на еколого-економічні дослідження ландшафтів /

І.П. Соловій, Т.Я. Кулешник // Наукові праці Лісівничої академії наук України. – 2011. – Вип. 9. – С. 174-178.

20. Сотник І.Н. Концептуальні підходи к формированию рынков экосистемных услуг / И.Н. Сотник, Т.В. Могиленец // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 22-27.

21. Тарасевич В. Постнекласична наука та економічна теорія / В. Тарасевич // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 59-65

22. Тупиця Ю.Ю. Экономические проблемы комплексного использования и охраны лесных ресурсов / Ю.Ю. Тупиця. – Львов: Вища школа, 1976. – 215 с.; С. 51-54.

23. Bateman I.J. Economic Analysis for Ecosystem Assessments / I.J. Bateman, G.M. Mace, C. Fezzi, G. Atkinson, K. Turner // Environmental and Resource Economics. – 2011. – № 48. – P. 177-218.

24. Binning C. Making Farm Forestry Pay – Markets for Ecosystem Services, Rural Industries Research and Development Corporation / C. Binning, B. Baker, S. Meharg, S. Cork, A. Kears. – Canberra, 2002.

25. Boyd J. What are ecosystem services? The need for standardized environmental accounting units / J. Boyd, S. Banzhaf // Ecological Economics. – 2007. – № 63 (2–3). – P. 616–626.

26. Brown T.C. Defining, valuing, and providing ecosystem goods and services / T.C. Brown, J.C. Bergstrom, J.B. Loomis // Natural Resources Journal. – 2007. – № 47. – P. 329-376.

27. Costanza R. Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital / R. Costanza, R. D'Aarge, De Groot, R., S. Farber et al. // Nature. – 1997. – № 387. – P. 253-260.

28. Daily G.C. (Ed.). Nature's Services: Societal Dependence on Natural Ecosystems / G.C. Daily. – Washington, DC: Island Press, 1997. – 392 p.

29. De Groot R. A typology for the classification, description and valuation of ecosystem functions, goods and services / R. de Groot, M.A. Wilson, R.M.J. Boumans // Ecological Economics. – 2002. – № 41. – P. 393-408.

30. Ehrlich P.R., Ehrlich A.H. Extinction – the causes and consequences of disappearance of species / P.R. Ehrlich, A.H. Ehrlich. – N.Y.: Random House, 1981. – 139 p.

31. Fisher B. Defining and classifying ecosystem services for decision making / B. Fisher, R.K. Turner, P. Morling // Ecological Economics. – 2009. – № 68(3). – P. 643-653.

32. Haines-Young R. Common International Classification of Ecosystem services (CICES, Version 4.1). / R. Haines-Young, M. Potschin. – EEA, 2012. – 33 p.

33. KPMG, 2012. Expect the Unexpected: Building business value in a changing world. Available from: <http://www.kpmg.com>

34. Kumar P. Valuation of Regulating Services of Ecosystems: Methodology and Applications / P. Kumar, M. D. Wood. – London: Routledge, 2010. – 256 p.

35. Maes J. Mapping and Assessment of Ecosystems and their Services. An analytical framework for ecosystem assessments under action 5 of the EU biodiversity strategy to 2020 / J. Maes, A. Teller, M. Erhard, C. Liqueste et al. – Luxembourg: Publications office of the European Union, 2013. – 57 p.

36. MEA (Millennium Ecosystem Assessment). Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis. – Washington: Island Press, 2005. – 155 p.

37. Odum E.P. Fundamentals of Ecology. Third edition / E.P. Odum. – NY: Saunders, 1971.

38. SCEP (The Williamstown Study of Critical Environmental Problems) // Bulletin of the Atomic Scientists. – 1970. – Vol. 26, # 8. – P. 24-30.

39. Schumacher E.F. Small is Beautiful: Economics as if People Mattered / Schumacher E.F. – London: Blond and Briggs, 1973. – 288 p.

40. TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity). Ecological and Economic Foundations. Edited by P.Kumar. – London and Washington: Earthscan, 2010. – 422 p.

41. UK National Ecosystem Assessment. – Cambridge: NEP-WCMC, 2011. – 87 p.

42. Wallace K.J. Classification of ecosystem services: Problems and solutions / K.J. Wallace // Biological Conservation. – 2007. – № 139. – P. 235–246.

Л.Д. Загвойская

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ УСЛУГ ЭКОСИСТЕМ В СОВРЕМЕННОМ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В современном эколого-экономическом дискурсе понятия услуг экосистем занимает видное место и, вместе с тем, остро дискутируется. В работе теоретически обоснована необходимость и корректность введения этого понятия в эколого-экономическую парадигму. Результаты мета-анализа наработок по проблемам экономики экосистем, выполненного на базе широкого библиографического поиска, представлены в виде вербального описания и когнитивной карты концептуализации понятия «экосистемные услуги». Проанализированы различия в подходах к трактовке функций и услуг экосистем в контексте исследования и интегрирования этих услуг в процессы принятия решений. Проанализировано содержание понятий «услуги окружающей среды» и «экологические услуги», которые иногда трактуют как синонимы понятия «экосистемные услуги», и обоснована некорректность такой трактовки.

Ключевые слова: услуги, услуги экосистем, экологические услуги и услуги окружающей среды.

L.D. Zahvoyska

**CONCEPTUALIZATION OF ECOSYSTEM SERVICES
IN MODERN ECOLOGICAL-ECONOMIC DISCOURSE**

In today's environmental and economic discourse concept of ecosystem services is core concept and, at the same time, is keenly debated. The paper theoretically grounds necessity and correctness of this concept introduction in ecological-economic paradigm. The results of a meta-analysis of economics of ecosystem services body of literature, performed on a wide bibliographic search, are presented in verbal form and as a cognitive conceptual map. Differences in the approaches to interpretation of ecosystem functions and services are analysed in the context of research and integration of these services into decision-making. Essence of terms "environmental services" and "ecological services", which are sometimes interpreted as synonymous to the term "ecosystem services" is analyzed and this misconception is proved.

Key words: services, ecosystem services, ecological and environmental services.